

Σχεδιάγραμμα από το βιβλίο «Αβέρωφ, το πλοίο που άλλαξε την πορεία της ιστορίας», Αντιπλοίαρχου Γ. Κρέμου και Arnold – Baker

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι υπήρξαν λίαν καθοριστικοί για την εδαφική και πληθυσμιακή επέκταση της πατρίδας μας και μαζί και με τους άλλους που ακολούθησαν το 1914-1918, διαμόρφωσαν τον πολιτικό χάρτη των χωρών της Βαλκανικής. Η χώρα μας διπλασιάστηκε σε έκταση και πληθυσμό, κυρίως με τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο και η μέχρι τότε μικρή και ασήμαντη Ελλάδα έγινε μία σημαντική πολιτική και στρατιωτική δύναμη της περιοχής, σεβαστή στους γείτονές της.

Με την επέτειο εφέτος των 94 χρόνων από τις ναυμαχίες της Έλλης και της Λήμνου θα ξαναθυμηθούμε, μέσα απ' αυτές τις σελίδες, τις ημέρες και τα έργα του Στόλου του Αιγαίου στις δύο αυτές ναυμαχίες που δεν θα ήταν υπερβολή αν λεχθεί ότι άλλαξαν την πορεία της ιστορίας των Βαλκανικών λαών.

Στο προηγούμενο τεύχος εξιστορήσαμε τα γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά τη ναυμαχία της Έλλης. Στο παρόν θα περιγράψουμε τη ναυμαχία της Λήμνου.

Οι αψιμαχίες του Δεκεμβρίου

Μετά τη ναυμαχία της Έλλης ο αρχηγός του τουρκικού στόλου αναλαμβάνει το έργο της αντεκδίκησης φροντίζοντας να φέρει και πάλι τα πλοία του, το ταχύτερο, σε ετοιμοπόλεμη κατάσταση.

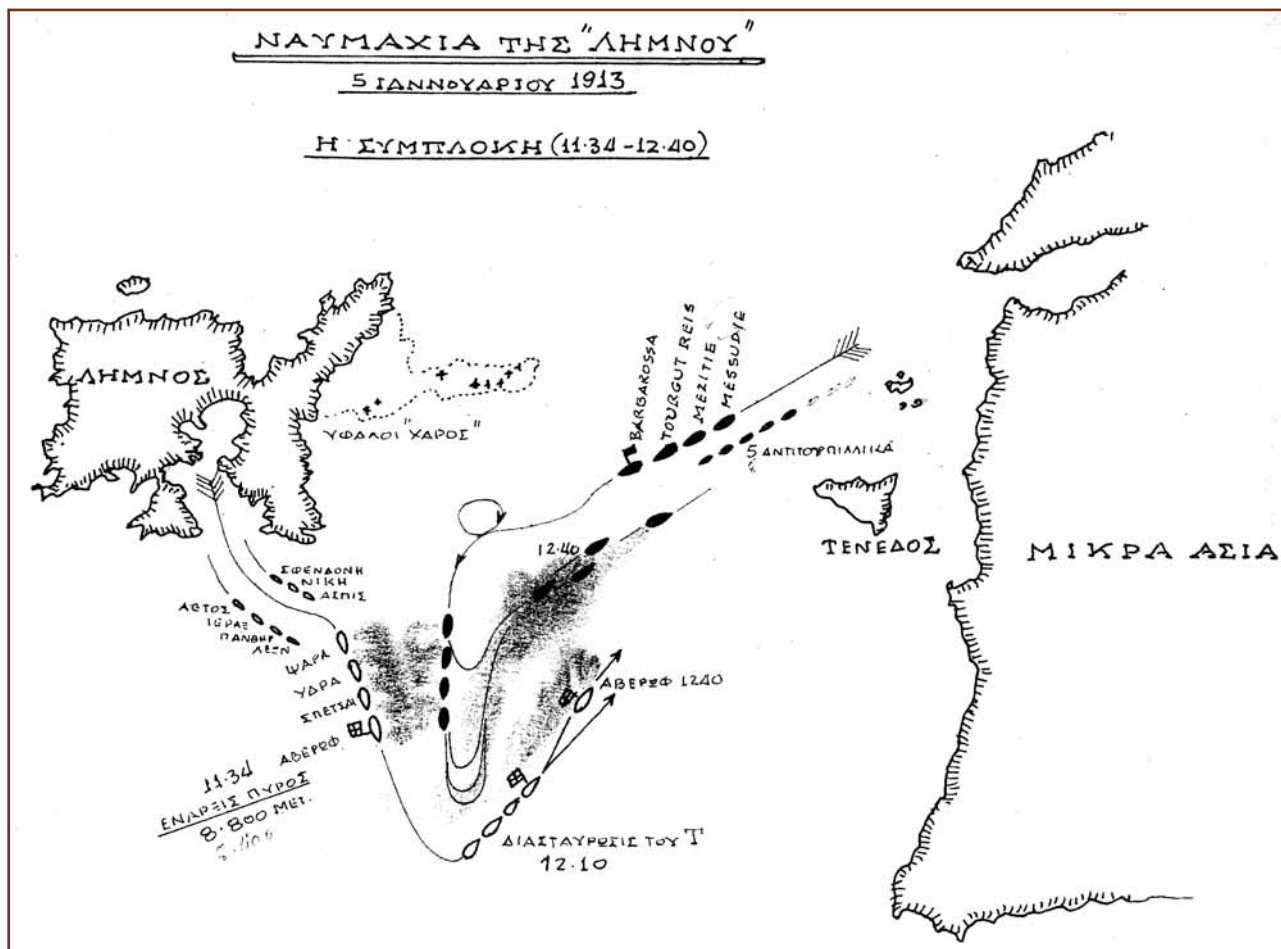
Το τρωθέν τουρκικό γόητρο μετά την υποχώρηση του στόλου άρον-άρον στα Στενά και τις ζημιές των πλοίων κατά τη ναυμαχία της Έλλης, επιζητεί μία ναυτική επιτυχία. Αυτό κάνει τους Τούρκους τολμηρότερους. Τα καταδρομικά και τα αντιτορπιλικά βγαίνουν συχνότερα από τα Στενά,

παρενοχλούν και βάλλουν κατά των ελληνικών πλοίων που περιπολούν, σπεύδοντας να μπουκώσουν και πάλι στα Στενά, όταν εμφανίζεται η κύρια δύναμη του ελληνικού στόλου.

Το ελληνικό Υπουργείο Ναυτικών, γνωρίζοντας την ορμητικότητα του ναυάρχου Κουντουριώτη, του συνιστά να αποδεχθεί τη μάχη μόνο κάτω από όρους κάθε δυνατής ασφάλειας για τα πλοία.

«Μη διακινδυνεύσετε, επ' ουδενί λόγω ασφάλειαν πλοίων υπό τα φρούρια και μειονεκτικούς όρους. Περί τόλμης ναυάρχου στόλου ουδεμία υπάρχει καθ' όλην την Ελλάδα αμφιβολία», του τηλεγραφούσε.

Η παράτολμη εφόρμηση του «Αβέρωφ» κατά τη ναυμαχία της Έλλης, που δημιούργησε αίσθημα υπερροχής και αποφασιστικότητας στην ελληνική

πλευρά και συγχρόνως πλήρη σύγχυση και αποδιοργάνωση του αντιπάλου και ήταν η νικηφόρα ενέργεια που έτρεψε σε φυγή τον τουρκικό στόλο, δέχθηκε, εκ των υστέρων, κριτική από τους επιτελικούς των γραφείων. Υποστήριζαν ότι δεν έπρεπε ο Ναύαρχος να εκθέσει το μοναδικό αξιόμαχο ελληνικό πλοίο στον κίνδυνο καταστροφής, θέτοντάς το υπό τα πυρά των φρουριών (ο αρχιεπιστολέας και κυβερνήτης του «Αβέρωφ» πλοίαρχος Σ. Δούσμανης, στο ημερολόγιο του πλοίου, ουδέποτε δέχθηκε ότι μπήκε ο «Αβέρωφ» στο βεληνεκές των πυροβόλων των φρουριών). Αποτέλεσμα ήταν να ανησυχήσει η Κυβέρνηση αλλά και ο ίδιος ο Βασιλιάς, ο οποίος έστειλε μήνυμα στον Κουντουριώτη:

«... Έχω καθήκον να σου συστήσω σύνεσιν και φρόνησιν.... Τα ήδη αποτελέσματα των πράξεών σου και του ανδρείου στόλου μας είναι τόσο μεγάλα και σπουδαιότατα, ώστε ουδείς αμφιβάλλει περί της ναυτικής δυνάμεώς μας απέναντι της Τουρκικής... Ζήτηω ο άξιος Ναύαρχος του Στόλου μας Κουντουριώτης. Γεώργιος Α΄».

Στις 9 και 22 Δεκεμβρίου τα περιπο-

λικά μας αντιμετωπίζουν το «Μετζητιέ» και το «Χαμηδιέ» που συνοδεύονται από αντιτορπιλικά τα οποία όμως υποχωρούν στα Στενά, όταν εμφανίζονται τα ελληνικά θωρηκτά. Στην πρώτη μάλιστα επίθεση το υποβρύχιο «Δελφίν» εξαπολύει μία торπίλη κατά του «Μετζητιέ», χωρίς αποτέλεσμα. Η торπίλη μόλις έφυγε από το υποβρύχιο βυθίστηκε, λόγω κακής στεγανότητας. Ήταν η πρώτη επίθεση υποβρυχίου στα παγκόσμια ναυτικά χρονικά.

Τα τουρκικά θωρηκτά, εν τω μεταξύ, συνεχίζουν την επισκευή των βλαβών που είχαν υποστεί κατά τη ναυμαχία της Έλλης. Τα φρούρια απέναντι από την Τένεδο ενισχύονται με βαρέα πυροβόλα.

Ο πυρετός όλων αυτών των προετοιμασιών οφείλεται στην πίεση που ασκούν ιδιαίτερα οι νέοι αξιωματικοί, για να ξεπλύνουν τη ντροπή της ναυμαχίας της Έλλης.

Έφτασαν οι γιορτές.

Τα ελληνικά θωρηκτά είναι αγκυροβολημένα στο Μούδρο και τα αντιτορπιλικά, εκτός απ' αυτά που κάνουν περιπολία, στην Τένεδο.

Η λειτουργία στο μικρό παρεκκλήσι του «Αβέρωφ», μαζί μ' ένα καλύτερο συσσίτιο και με το σημαιοστολισμό, ήταν τα μόνα που θύμισαν την ημέρα των Χριστουγέννων.

Οι πληροφορίες που φτάνουν από παντού στον Ναύαρχο θέλουν τον τουρκικό στόλο να επιχειρεί νέα έξοδο.

Ο αντιπερισπασμός του «Χαμηδιέ»

Ήρθε η πρωτοχρονιά.

Ο καιρός άρχισε να φουντώνει. Η γραιοτραμουντάνα, θεριό ανήμερο, κατεβάζει από το Θρακικό, βουνά τα κύματα. Κρύο και χιονόνερο σου τρυπάνε το κόκκαλο.

Τα «Σφενδόνη», «Ναυκρατούσα» και «Λόγχη» παραδέρνουν μεταξύ Λήμνου, Ίμβρου, Τενέδου από την παραμονή της πρωτοχρονιάς αποφασισμένα να μην αφήσουν τον εχθρό να κουνηθεί. Πρωί, στις 2 του Γενάρη, μετά τη βελτίωση του καιρού, σκαντζάρονται από τα «Αετό», «Νίκη» και «Πάνθηρα».

Ησυχία επικρατεί παντού. Στις 12.15 τηλεγράφημα από το Υπουργείο

γείο πληροφορεί τον Ναύαρχο ότι τουρκικό θωρηκτό με τέσσερες καπνοδόχους βομβαρδίζει τη Σύρο. Μετά από λίγο άλλο τηλεγράφημα αναφέρει ότι πρόκειται για το «Μετζητιέ».

Η είδηση πέφτει σαν κεραυνός. Σύγχυση και ταραχή επικρατεί στο επιτελείο της ελληνικής ναυαρχίδας. Πρόκειται για το «Χαμηδιέ», όπως διαπιστώθηκε αργότερα, το οποίο με χρώμα λευκό – όπως τα ρωσικά πολεμικά – και την προσθήκη δύο καπνοδόχων, για παραπλάνηση, τη νύχτα της 1ης του Γενάρη, με τη μεγάλη κακοκαιρία, κατορθώνει να διαφύγει από την επιτήρηση των ελληνικών αντιτορπιλικών και επιχειρεί τον αιφνιδιασμό. Κυβερνήτης του είναι ένας από τους καλύτερους αξιωματικούς του Τουρκικού Ναυτικού, ο Ρεούφ Βέης.

Οι Τούρκοι πίστευαν, ήταν σχεδόν βέβαιοι, ότι με τον αντιπερισπασμό αυτό θα παρέσυραν τον ελληνικό στόλο μακριά από τα Στενά για καταδίωξη του επιδρομέα. Ποντάριζαν βεβαίως και στον ορμητικό χαρακτήρα του Κουντουριώτη. Πολύ μετά το τέλος του πολέμου, έγραφε ένας Τούρκος ναυτικός αναλυτής, ο χασάν Σαμή Βέης: «Ο σκοπός ήτο να προσελκυσθή ο προ των Στενών κατοπτεύων ελληνικός στόλος εις καταδίωξίν του... ιδίως δε όπως προσελκυσθή προς καταδίωξιν του καταδρομικού μας το ελληνικόν θωρηκτόν «Αβέρωφ» και όπως διά της τοιουτοτρόπως απομακρύνσεως του εκ του στομίου των Δαρδανελίων κατορθώσουν αι εντός αυτών αποκλεισθείσαι μονάδες του στόλου μας, να επιχειρήσωσιν επιθέσεις κατά των νήσων και να εξαλείψωσι το υφιστάμενον κώλυμα και εμπόδιον διά την εκ μέρους ημών επανάκτησιν

των... Το Μέγα Επιτελείον Στρατού είχε σχηματίσει την ελπίδα... ότι ο «Αβέρωφ»... θα ετίθετο εις καταδίωξιν του «Χαμηδιέ». Εν τούτοις οι Έλληνες, ούτε καν εσοκέφθησαν τοιούτον και τοιουτοτρόπως δεν διέπραξαν το σφάλμα τού να διασπείρωσι τας δυνάμεις των».

Το τουρκικό σχέδιο ήταν πράγματι έξυπνο στη σύλληψή του και εφαρμόστηκε σωστά.

Το Υπουργείο των Ναυτικών μέσα στη γενική σύγχυση των πρώτων ωρών, μετά την είδηση του βομβαρδισμού της Σύρου, τηλεγραφεί στο στόλο:

«Μετζητιέ» βύθισαν «Μακεδονίαν» διευθύνεται Μύκονο. Γνώμη ημών είναι προς αποφυγήν χωρισμού στόλου, συγκλίνει άπας στόλος προς Σύρον προπορευόμενου «Αβέρωφ». Στράτος».

Το Υπουργείο φοβάται επιδρομή του καταδρομικού σε Πειραιά, Θεσσαλονίκη ή Πρέβεζα.

Ο Κουντουριώτης όμως με τη φωτεινή στρατηγική αντίληψη και τη λεπτή διαίσθηση, αντιλαμβάνεται το τουρκικό σχέδιο και χωρίς πολύ σκέψη αποφασίζει με τους επιτελείς του να μην καταδίωξει τον επιδρομέα. Τη στιγμή αυτή βρίσκει το ψυχικό σθένος να τιθασεύσει την ορμητική του ιδιοσυγκρασία. Εάν παρασυρόταν στην καταδίωξη του «Χαμηδιέ», θα διέσπειρε τις δυνάμεις του, θα εγκατέλειπε έξω από τα Στενά τα τρία θωρηκτά τα οποία θα ήταν εύκολη λεία για τον τουρκικό στόλο. Ο εχθρός θα καταλάμβανε τη Λήμνο και ο ελληνικός στόλος θα έχανε την κυριαρχία του Αιγαίου. Και δεν εκτέλεσε την εντολή του Υπουργείου. Ήταν μια σωτήρια απόφαση, που δικαίωσαν τα γεγονό-

τα αργότερα. Δεν μένει όμως και αδρανής. Με συγκεντρωμένη τη δύναμή του συνεχίζει την περιπολία στην ευρύτερη περιοχή των επιχειρήσεων. Θέλει να εντοπίσει και να βυθίσει το «Χαμηδιέ» εάν επέστρεφε στη βάση του και συγχρόνως να δώσει ένα σκληρό χτύπημα στον τουρκικό στόλο, εάν έβγαινε από τα Στενά.

Ούτε όμως η περιπολία του στόλου, ούτε η επίμονη περιπολία των αντιτορπιλικών έξω από τη Σμύρνη έχουν αποτέλεσμα. Πουθενά ο τουρκικός στόλος. Πουθενά το «Χαμηδιέ» που πίστευαν ότι θα επιστρέψει στη Σμύρνη. Αυτό πήρε άλλη κατεύθυνση και μετά τρίμηνη περιπλάνηση σε διάφορα λιμάνια της Μεσογείου, κατέληξε στο Πορτ-Σαΐδ και από κει στη Χοδείδα στην Ερυθρά, όπου μια ελληνική μοίρα αποτελούμενη από τα «Υδρα», «Πάνθηρα», «Κεραυνό» και «Δόξα» το απέκλεισε, από τις αρχές Απριλίου 1913 και για 45 ολόκληρες μέρες, μέχρι την ανακωχή, μη επιτρέποντάς του την έξοδο στη Μεσόγειο.

Είναι αναμφισβήτητο πάντως ότι η τολμηρή και επιδέξια δράση τού τούρκικου καταδρομικού τους τρεις αυτούς μήνες και εκνευρισμό προκάλεσε στην ελληνική κοινή γνώμη και απασχόλησε πολύ σε έρευνες και συνοδείες τα ελληνικά πλοία.

Ο ελληνικός στόλος μετά τα σήματα που πήρε από το Υπουργείο, αφού έμεινε σε περιπολία όλη τη μέρα και τη νύχτα της 2ας Ιανουαρίου χωρίς κανένα εντοπισμό, το απόγευμα της 3ης επαναπλέει στο Μούδρο.

Η ναυμαχία της Λήμνου

Η επόμενη μέρα κύλησε ήρεμα. Ο «Λέων» και η «Ασπίς» συνεχίζουν την περιπολία τους έξω από τα Δαρδανέλια. Με το μακρύτενο σκαρί τους αυλακώνουν τη θάλασσα, ίδια λαγωνικά που τριγυρνούν για το θήραμά τους, υπομονετικά, επίμονα, αποφασιστικά.

Το Σάββατο 5 Ιανουαρίου 1913 ξημέρωσε με τον ήλιο φωτεινό και τη θάλασσα ήρεμη. Χαρά Θεού. Ήταν μια από κείνες τις λαμπερές Γενναριάτικες μέρες που μόνο το Αιγαίο ξέρει να χαρίζει. Ήταν η μέρα που ο Αρχηγός του τουρκικού στόλου, πλοίαρχος Ραμίζ, είχε επιλέξει να προσβάλει τον ελληνικό. Τον φανταζόταν διεσπαρμένο και τον «Αβέρωφ» να καταδιώκει το «Χαμηδιέ». Θα κτυπούσε τα παλαιά θωρηκτά και θα ανακαταλάμβανε τη Λήμνο.

Αφού επιθεώρησε τα πληρώματά του προσπάθησε να τους εμπυχωσει λέγοντας ότι όπως ο Βαρβαρόσα κατανauμάχησε τον Αντρέα-Ντόρια και το Χριστιανικό στόλο αποκτώντας την κυριαρχία της Μεσογείου, το ίδιο θα κάνει σήμερα και ο τουρκικός στόλος.

Νωρίς το πρωί τα τούρκικα πλοία άρχισαν να βγαίνουν από τα Στενά.

Στον ιστό της ναυαρχίδας είναι επηρμένη η τεράστια κόκκινη σημαία του Τούρκου πειρατή Βαρβαρόσσα με τα χρυσά γράμματα του Κορανίου, σύμβολο νίκης.

Στον όρμο του Μούδρου όλα είναι ήσυχα όταν ξαφνικά στις 08.20 σήμα του Μοιράρχου των ανιχνευτικών, αντιπλοιάρχου Παπαχρήστου επί του «Λέοντος», πληροφορεί τον Ναύαρχο ότι ολόκληρος ο τουρκικός στόλος βγαίνει από τα Στενά. Οι προβλέψεις του Κουντουριώτη είχαν επαληθευτεί.

Τα πλοία διατάσσονται να απάρουν αμέσως και την 09.45 βγαίνουν από τον όρμο του Μούδρου σε τρεις στήλες, «Αβέρωφ», «Σπέτσες», «Υδρα», «Ψαρά», τα ανιχνευτικά «Αετός», «Ιέραξ», δεξιά και τα τρία αντιτορπιλικά «Σφενδόνη», «Ναυκρατούσα», «Νίκη», αριστερά. Τα «Θύελλα», «Λόγχη», «Δόξα», «Βέλος» που εκτελούσαν περιπολία στις προσβάσεις της Σμύρνης διατάσσονται να συνενωθούν.

Ο Ναύαρχος με τον απόπλου εύχεται καλή ημέρα στα γενναία επιτελεία και πληρώματα και ειδοποιεί το Υπουργείο.

«Άπας ο τουρκικός στόλος εξήλθε, βαινομεν προς συνάντησίν του» και το Υπουργείο απαντά «Ο Θεός μαζί σας».

Το ηθικόν των ελληνικών πληρωμάτων είναι υψηλό Ακράτητος ο ενθουσιασμός. Οι κινήσεις όλων ζωηρές, ακολουθούν το γνωστό πλέον γρήγορο ρυθμό.

Μετά από λίγα λεπτά οι οπτήρες των θωρηκτών, ψηλά από τα θωράκια, αναφέρουν πυκνούς καπνούς στο πέλαγος. Είναι ο «Λέων» και η «Ασπίς» σε γραμμή μετώπου που έρχονται ολοταχώς να συνενωθούν με τον υπόλοιπο στόλο. Πίσω τους, σε αρκετή απόσταση, ακολουθεί το «Μετζητιέ».

Στις 10.30 ο τουρκικός στόλος βρίσκεται περίπου 10 μίλια ανατολικά της άκρας Ειρήνη της Λήμνου κατά σειρά, «Βαρβαρόσσα», «Τουργούτ-Ρείς», «Μεσουδιέ» και «Μετζητιέ» σε

μία γραμμή με πορεία νοτιοδυτική και στο βάθος, σε άλλη γραμμή, ακολουθούν οκτώ αντιτορπιλικά.

Ο ελληνικός θωρηκτός στόλος συγκλίνει προς τον εχθρό με πορεία νοτιοανατολική, ενώ τα τέσσερα αντιτορπιλικά και τα τρία ανιχνευτικά διατάσσονται να ταχθούν δεξιά, εκτός εχθρικού βεληνεκούς, αλλά σε απόσταση που να φαίνονται τα σήματα της ναυαρχίδας. Οι δύο στόλοι πλησιάζουν. Είναι σε οπτική επαφή. Αρχίζουν τους ελιγμούς για να ελαττώσουν τη μεταξύ τους απόσταση.

Στις 11.15 ο «Αβέρωφ» σημαίνει στα πλοία.

«Υπενθυμίζομεν το σήμα της 3ης Δεκεμβρίου. Το παν εξαρτάται από την σημερινήν ημέραν διά την αγαπητήν μας Ελλάδα. Φανήτε λεόντες. Κουντουριώτης» και στη συνέχεια διατάζει τα θωρηκτά:

«Βάλλατε κατά του εχθρού, εφόσον η απόστασις επιτρέπει την αποτελεσματικήν χρήσιν των διαφόρων όπλων. Παρακολουθείτε τας αυξήσεις και μειώσεις της ταχύτητος, αι οποίαι θα γίνωνται άνευ σήματος».

Ο πυρετός της μάχης ανεβαίνει. Με πετρωμένες ψυχές και σκληρά πρόσωπα οι Έλληνες ναύτες περιμένουν έτοιμοι στις θέσεις μάχης. Έτοιμοι για την υπέρτατη θυσία αν χρειαστεί. Η δίψα για τη νίκη ξεχειλίζει τις καρδιές. Οι σκοπευτές, τούτη τη φορά, βλέπουν καλύτερα τον εχθρό.

Ένας ελαφρύς νοτιοδυτικός άνεμος ρυτιδώνει απαλά το πέλαγος. Μερικά δελφίνια συναγωνίζονται τα πλοία ανύποπτα για το δράμα που πρόκειται να επακολουθήσει.

Στις 11.34, από 8.400 μέτρα, τα ελληνικά πλοία βλέπουν να λάμπουν ξαφνικά οι πλευρές των τουρκικών θωρηκτών. Είναι οι πρώτες ομοβροντίες. Η ναυμαχία έχει αρχίσει.

Οι Έλληνες απαντούν αμέσως. Οι οβίδες διασταυρώνουν το φονικό τους πέρασμα, στριγγλίζοντας. Ο αέ-

ρας δονείται από τους κρότους των πυροβόλων. Το πέλαγος ακτινοβολεί από τις λάμπεις.

Ο Ναύαρχος από το «εχυρό» της κάτω γέφυρας του «Αβέρωφ» με το σταυρό κρεμασμένο στο στήθος παρακολουθεί ήρεμος την προσπέλαση κατά του εχθρού. Ο Κυβερνήτης δίπλα του δίνει διαταγές για τους χειρισμούς του πλοίου. Παρακολουθεί τη θέση των άλλων σκαφών της παράταξης και την εξέλιξη της ναυμαχίας.

Το τουρκικό πυρ είναι γρήγορο, αλλά άστοχο. Φαίνεται όμως αραιότερο από την προηγούμενη φορά, ίσως επειδή λείπουν οι βολές των φρουριών.

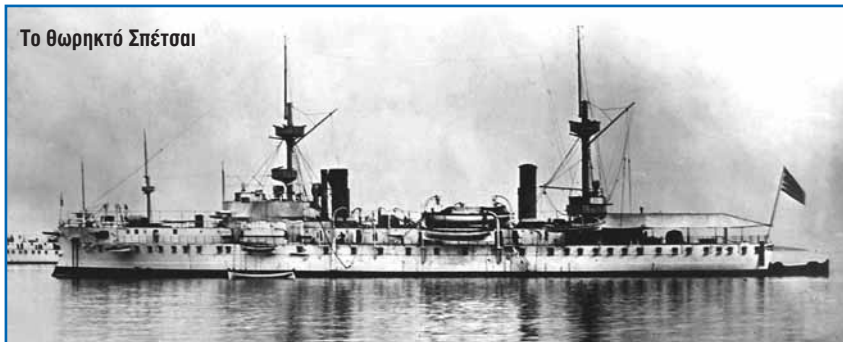
Αντίθετα οι ελληνικές βολές από την αρχή είναι πιο δραστικές και πλήττουν καιρία τα εχθρικά πλοία. Οι αντίπαλοι όλο και ζυγώνουν. Πληθαίνουν οι ομοβροντίες και από τις δυο μεριές. Ο «Αβέρωφ» και οι «Σπέτσες» συγκεντρώνουν το πυρ τους επί του «Βαρβαρόσσα», ενώ τα «Ψαρά» και η «Υδρα» βάλλουν κατά του «Μεσουδιέ».

Το «Μετζητιέ» που από την αρχή της ναυμαχίας είναι πίσω από τη στήλη των θωρηκτών, την 11.40 μαζί με τα αντιτορπιλικά αναστρέφουν και απομακρύνονται προς τα βορειοανατολικά.

Η μάχη βρίσκεται στο αποκορύφωμά της. Η απόσταση συνεχώς μικραίνει. Τώρα είναι 6.700 μέτρα. Οι κάνες των πυροβόλων ξερνούν όγκους χάλυβα που πάνε να σκορπίσουν το θάνατο στον εχθρό. Οι Έλληνες ναύτες πολεμούν με πείσμα, αυταπάρνηση και μίσος. Θέλουν να τελειώσουν μια ώρα αρχύτερα. Τα τουρκικά πλοία αρχίζουν να υποφέρουν. Τα γύρω νησιά Λήμνος, Ίμβρος, Τένεδος και οι απέναντι Μικρασιατικές ακτές δονούνται από τους κρότους των πυροβόλων.

Στις 11.50 το «Μεσουδιέ» τυλίγεται στις φλόγες και τους καπνούς. Μια οβίδα των «Ψαρών» ανατινάζει το με-

Το θωρηκτό Σπέτσαι

Το θωρηκτό Ψαρά

σαίο πύργο και μαζί την ομοχειρία του. Η «Υδρα» και τα «Ψαρά» συνεχίζουν να βάλλουν εναντίον του. Το πλοίο βγαίνει αμέσως από τη γραμμή και απομακρύνεται προς το Βορρά. Τα άλλα δύο θωρηκτά συνεχίζουν την πορεία τους.

Την ίδια ώρα συνεχόμενες βολές του «Αβέρωφ» πλήττουν το «Βαρβαρόσσα». Περίπου 15 βλήματα σκορπούν το θάνατο και την καταστροφή σε ιστούς, καπνοδόχους, βάρκες, ανεμοδόχους και υπερκατασκευές. Πυκνοί καπνοί και φλόγες τυλίγουν την εχθρική ναυαρχίδα. Μετά από λίγα λεπτά, στις 11.54, μια πυρκαγιά φαίνεται μεταξύ γεφύρας και πρώτης καπνοδόχου. Ο ιστός μαζί με την τεράστια κόκκινη σημαία που συγκέντρωνε τις ελπίδες ολόκληρου του τουρκικού στόλου, πέφτει στη θάλασσα. Ο «Αβέρωφ» συνεχίζει να χτυπά με λύσσα το «Βαρβαρόσσα». Μια ομοβροντία ανατινάζει το μεσαίο πύργο και την ομοχειρία του, 33 άνδρες από τους 35 πέφτουν νεκροί. Αμέσως η τουρκική ναυαρχίδα στρέφει αριστερά και απομακρύνεται ολοταχώς προς το Βορρά, μαζί με το «Τουργούτ-Ρείς».

Ο τουρκικός στόλος τώρα υποχωρεί, χωρίς καμία τάξη. Υποχωρεί προς τα Στενά.

Με ξαναμμένα πρόσωπα και μάτια

που πετάνε φλόγες οι Έλληνες ναύτες ξεσπάνε σε ζητωκραυγές. Ο Ναύαρχος με ανήσυχο βλέμμα κοιτάζει την τουρκική αρμάδα στην άτακτη φυγή της. Πάλι πάνε να του ξεφύγουν. Πάλι θα ξαναμπούν στα Στενά οι αλλόθρησκοι σκέπτεται. Πρέπει να τελειώνει μια για πάντα μαζί τους. Πρέπει να τελειώνει τώρα που είναι μακριά από τα φρούρια. Και στις 12.15 κινείται ανεξάρτητα προς τα Στενά, θέλοντας να ανακόψει την οπισθοχώρηση του εχθρού. Τώρα αρχίζει η δεύτερη φάση της ναυμαχίας. Η καταδίωξη.

Ο «Αβέρωφ» βάλλει εναλλάξ με τα πυροβόλα και των δύο πλευρών πλησιάζοντας συνεχώς τον εχθρό.

Το θέαμα είναι μοναδικό. Ένα πλοίο καταδιώκει ολόκληρο στόλο που φεύγει πανικόβλητος. Ο «Αβέρωφ» μοιάζει με μαντρόσκυλο. Πηγαίνοντας, τότε δεξιά, τότε αριστερά, προσπαθεί να βάλει τα πρόβατα στο μαντρί, όπως επιτυχημένα περιγράφει ο Δούσμανης. Η ναυτική ιστορία έχει να επιδείξει ηρωισμούς και τρελές πράξεις. Το περιστατικό όμως αυτό δεν έχει το ταίρι του.

Οι οβίδες του «Αβέρωφ» συνεχίζουν να πέφτουν πάνω στο ταλαιπωρημένο κουφάρι του «Βαρβαρόσσα», που μαζί με το «Τουργούτ-Ρείς», έχουν μείνει πιο πίσω. Τρυπάνε τη θωρακισμένη ζώ-

νη του, άλλα βλήματα χτυπάνε τα αθωράκιστα μέρη, καταστρέφοντας κεραιές, βάρκες, ιστούς, υπερκατασκευές. Δύο απ' αυτά περνάνε το θώρακα και εκρήγνυνται σε δύο υποφράγματα σκορπώντας το θάνατο σε πολλούς από το πλήρωμα. Ένα τρίτο εκρήγνυται στο έκτο υπόφραγμα. Νέες πυρκαγιές, νέα σύγχυση και πανικός. Συντρίμια, φλόγες, καπνοί, νεκροί και τραυματίες παντού.

Η ταχύτητα της τουρκικής ναυαρχίδας τώρα ελαττώνεται στους 12 κόμβους. Το «Τουργούτ-Ρείς» είναι επικεφαλής της στήλης. Τα υπόλοιπα πλοία του τουρκικού στόλου προηγούνται αρκετά.

Ο πλοίαρχος Ραμίζ, βλέποντας τη ναυαρχίδα του να υποφέρει από τα σκληρά χτυπήματα του «Αβέρωφ», στις 12.50 διατάζει το «Τουργούτ-Ρείς» που προπορευόταν και μέχρι στιγμής ήταν ανέπαφο, γιατί κανένα από τα πλοία μας δεν το χτυπούσε, να μπει επ' ουράς. Θέλει να ανασυντάξει τις δυνάμεις του για να μπορέσει ο «Βαρβαρόσσα» να σβήσει τις πυρκαγιές και να εξακριβώσει την έκταση των ζημιών.

Αλλά και ο «Αβέρωφ» δέχεται δύο βλήματα στην αριστερή του πλευρά που προκαλούν παροδική πυρκαγιά στο νοσοκομείο και βλάβη στη θωρηκτή πόρτα του πρωραίου υποστρώματος. Ζημίες αμελητέες.

Ο πλοίαρχος Γκίνης, Μοίραρχος της Μοίρας των παλαιών θωρηκτών, βλέποντας μετά από λίγη ώρα ότι δεν μπορεί να ακολουθήσει τον «Αβέρωφ» στη ξέφρενη πορεία του, παίρνει την πρωτοβουλία και κινείται ανεξάρτητα προσπαθώντας να πλησιάσει τον εχθρό. Η απόσταση που τους χωρίζει είναι 11.000 μέτρα. Απόσταση απαγορευτική για βολή. Πρέπει να ελαττωθεί στα 7.500 μ. για να έρθουν στο βεληνεκές των πυροβόλων. Οι μηχανικοί καταβάλλουν υπεράνθρωπες προσπάθειες και δίνουν όλη την ισχύ στις μηχανές. Τα γέρικα καράβια στις 12.10 καταφέρνουν να αναπτύξουν για μιάμιση ώρα 15 κ., ταχύτητα που φτάνει τη μέγιστη από κατασκευής.

Ο «Αβέρωφ» ελαττώνει ταχύτητα στους 12 κ. για να τους δώσει τη δυνατότητα να πλησιάσουν. Βλέποντας όμως, μετά από λίγο, ότι αυτά καθυστερούν και υπάρχει κίνδυνος να χάσει την επαφή βολής από τα τουρκικά θωρηκτά, αυξάνει και πάλι στους 18 κ. συγκεντρώνοντας τώρα τα πυρά κατά

του «Τουργούτ-Ρείς» που ακολουθεί την τουρκική ναυαρχίδα, η οποία παραλλάσσει από τα δυτικά την άκρα Πουνέντε της Τενέδου.

Οι πρώτες ομοβροντίες πλήττουν το τούρκικο θωρηκτό. Πυρκαγιές και πυκνοί καπνοί τυλίγουν αμέσως το σκάφος. Τα βλήματα του «Αβέρωφ» σφυροκοπούν ανελέητα το «Τουργούτ». Διαπερνούν θωρακισμένα και αθωράκιστα μέρη και προκαλούν μεγάλες καταστροφές σε υποφράγματα, υπερκατασκευές, γαϊάνθρακαποθήκες, πυροβόλα. Η σύγχυση και οι ζημιές είναι μεγάλες. Ένα από τα βλήματα πλήττει την ίσαλο και προκαλεί διαρροή στο λεβητοστάσιο. Συντρίμια, νεκροί και τραυματίες, στα καταστρώματα και τα πυροβόλα.

Ο «Αβέρωφ» μοιάζει και πάλι με θηρίο που κυνηγάει το θήραμά του, μόνο που δεν τρέχει πάση δυνάμει, όπως στη ναυμαχία της «Ελλης». Με τη μεγίστη ταχύτητα ίσως να μπορούσε να ανακόψει από δεξιά τη φυγή του εχθρού προς τα Στενά. Στο μυαλό του Ναυάρχου υπάρχουν τα λόγια του Βασιλιά και του Υπουργείου, μετά τη ναυμαχία της Έλλης, για φρόνηση και σύνεση.

Στις 14.34, μετά δυόμιση ώρες αφ' ότου άρχισε η καταδίωξη, τα τουρκικά πλοία γεμάτα καπνούς και πυρκαγιές, με το «Τουργούτ-Ρείς» με κλίση δεξιά, μπαίνουν στα Στενά.

Ο ναύαρχος Κουντουριώτης διατάζει παύση πυρός.

Η ναυμαχία της Λήμνου έχει τελειώσει. Η νίκη και πάλι στεφανώνει τα ελληνικά όπλα.

Τρεις ώρες κράτησε η ναυμαχία. Απ' αυτές την πρώτη μισή ώρα τα πλοία αντάλλαξαν πυρά, εκ παρατάξεως και τις υπόλοιπες δυόμιση, τα ελληνικά καταδίωκαν τα τούρκικα. Κατά τη διάρκεια της καταδίωξης ο εχθρός δέχτηκε τα χειρότερα πλήγματα από τον «Αβέρωφ» και από αποστάσεις 5.000-9.900 μέτρων. Ο τουρκικός στόλος έφυγε και πάλι νικημένος, με πολύ περισσότερες ζημιές τη φορά αυτή, για να μην ξαναβγει πλέον από το ορμητήριό του.

Ο στόλος του Αιγαίου συνεχίζει να περιπολεί έξω από τα Στενά.

Ο Ναύαρχος ζητά να του αναφέρουν τα πλοία τυχόν βλάβες από τη ναυμαχία. Οι απαντήσεις φτάνουν απ' όλους. Κανένας δεν έχει σκοτωθεί ή τραυματιστεί. Όλα τα πλοία παραμένουν αξιόμαχα».

Τα πλοία τώρα περνούν μπροστά από τον «Αβέρωφ». Η μπάντα στην

πρύμη παίζει το αγαπημένο εμβατήριο του Ναυάρχου. Αξιωματικοί και ναύτες με πρόσωπα αγριεμένα από τη μάχη, με μάτια γεμάτα φλόγες, αφήνουν να ξεχυθεί μυριόστομη η ιαχή για τη μεγάλη νίκη. Υπερήφανη αγαλλίαση επικρατεί παντού. Ένας κόμπος όμως βαραίνει την καρδιά του Ναυάρχου. Δεν είδε το άγριο θέαμα του βυθιζόμενου εχθρού. Το παράπονο αυτό θα τον συνοδεύει μέχρι το θάνατό του.

Όταν πλέον και οι τελευταίοι καπνοί έχουν χαθεί στο βάθος του Ελληνισπόντου, ο νικητής στόλος γυρίζει στο Μούδρο. Ώρα 17.00 τα πλοία αγκυροβολούν. Οι βαριές άγκυρες, με το στριγγό ξετύλιγμα της καδένας από τα όκια των πλοίων, ταράζουν το ήρεμο δειλινό στον όρμο.

Με τον κατάπλου τηλεγραφεί στο Υπουργείο ο Αρχηγός: Εχθρικών στόλων διευθυνθέντα εις Λήμνον κατεναυμαχήσαμεν και κατεδιώξαμεν μέχρι Στενών εν οίς κατέφυγεν εν αταξία. Διάρκεια ναυμαχίας τριώρου. Εσχομεν μόνον τραυματίαν ελαφρώς διοπον σαλπικτήν Φιλιγκάτην Αγγελήν. Ζημιαί «Αβέρωφ» επουσιωδέστατοι. Μαχητική δύναμις πλοίου ανέπαφος. Κουντουριώτης».

Ο Υπουργός των Ναυτικών αμέσως συγχαίρει τον Ναύαρχο:

«Δεν ευρίσκω λέξιν κατάλληλον προς έκφρασιν του θαυμασμού μου διά την γενναιότητα των νικητών και του ενθουσιασμού του Έθνους διά την επικαιρότητα της νίκης, Στράτος».

Το τηλεγράφημα του Υπουργού ακολουθούν τηλεγραφήματα του Βασιλιά, του Διαδόχου, της Κυβέρνησης που διερμήνευαν όλα τη χαρά και τον ενθουσιασμό της πατρίδας.

Σείστηκε και πάλι η Αθήνα. Ώρες ευδαιμονίας ζούνε οι Έλληνες. Απ' άκρου εις άκρον συζητάνε για τη νέα νίκη, προσπαθώντας να μάθουν περισσότερες λεπτομέρειες. Μα και έξω από τα σύνορα της Ελλάδας τα κατορθώματά τους κάνουν το γύρο της Ευρώπης. Οι ξένες εφημερίδες γράφουν για τους άθλους των νέων μπουρλοτιέρηδεν, περιγράφουν τις ναυμαχίες, εξυμνούν το ελληνικό ναυτικό και μιλάνε πια για ελληνική κυριαρχία στο Αιγαίο.

Οι ζημιές και απώλειες των δύο στόλων

Οι ζημιές του ελληνικού στόλου ήταν ασήμαντες. Τα τρία θωρηκτά παρέμειναν τελειώς ανέπαφα, ενώ ο «Αβέ-

ρωφ» δέχτηκε μόνο δύο βλήματα που δεν επηρέασαν καθόλου τη μαχητική του ικανότητα. Φαίνεται ότι είχε κάποιο τυχερό άστρο το πλοίο αυτό. Γι' αυτό και τα πληρώματα το ονόμασαν «ο τυχερός Μπάρμπα Γιώργος».

Μόνο ένα τραυματία είχαν τα ελληνικά πλοία. Το δίοπο σαλπικτή Αγγελή του «Αβέρωφ».

Αντίθετα ανυπολόγιστες υπήρξαν οι ζημιές των τουρκικών πλοίων.

Ένα μεγάλο μέρος του οπλισμού τους τέθηκε εκτός μάχης. Κατεστραμμένα καταστρώματα, καπνοδόχοι, υπερκατασκευές, διαρροές σε μηχανοστάσια, λεβητοστάσια, πυριτιδαποθήκες, ήταν ο μοιραίος απολογισμός.

Του «Βαρβαρόσσα» εβλήθη η δεξιά πλευρά του πυροβολείου των ταχυβόλων, οι καπνοδόχοι, οι υπερκατασκευές, το εχυρό. Το κατάστρωμα στον πρυμναίο πύργο παραμορφώθηκε και δεν μπορούσε να λειτουργήσει ο πύργος αυτός. Ο μεσαίος πύργος αχρηστεύτηκε και σκοτώθηκε όλη η ομοχειρία του, 35 άτομα. Τουλάχιστον 24-30 βλήματα έπληξαν το πλοίο τα οποία προκάλεσαν κυρίως ζημιές και καταστροφές στο αθωράκιστα ή ελαφρά θωρακισμένα μέρη.

Στο «Τουργούτ-Ρείς» προκλήθηκαν ζημιές κυρίως στα αθωράκιστα ή ελαφρά προσασπισμένα μέρη, τις υπερκατασκευές, καταστρώματα, καπνοδόχους και το μεσαίο πύργο. Επίσης προκλήθηκε από ένα βλήμα διαρροή σ' ένα λεβητοστάσιο. Περίπου 17 βλήματα φαίνεται ότι έπληξαν το πλοίο.

Το «Μεσουδιέ» μέσα σε λίγα λεπτά έπαθε σοβαρές βλάβες στο πυροβολείο των 15' και σκοτώθηκε όλη η ομοχειρία του από τις εύστοχες βολές της «Υδρας» και των «Ψαρών». Τα πυροβόλα των 234 χιλ. κατά ομολογία του Κυβερνήτη του δεν λειτούργησαν ικανοποιητικά.

Εκατοντάδες οι νεκροί και τραυματίες από τα επιτελεία και τα πληρώματα. 78 νεκροί του «Βαρβαρόσσα» και του «Τουργούτ». Οι τραυματίες έφταναν τους 104.

Το σύνολο των απωλειών του τουρκικού στόλου και στις δύο ναυμαχίες, έφθανε στους 462 νεκρούς και τραυματίες.

Τόσο τραγική ήταν η κατάσταση του στόλου, ώστε ο Αρχηγός των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, Αρχιστράτηγος Ναζιμ Πασά δήλωνε αργότερα στο τουρκικό Κοινοβούλιο: «Ο στόλος έπραξεν ό,τι ήτο δυνατόν. Δυ-

στιχώς ουδέν δυνάμεθα πλέον να αναμένωμεν από αυτόν».

Ο Ελληνικός στόλος κυρίαρχος του Αιγαίου.

Επίδραση στο συμμαχικό αγώνα

Μετά τη νικηφόρα ναυμαχία της Λήμνου ο ελληνικός στόλος είναι πλέον ο αδιαφιλονίκητος κυρίαρχος του Αιγαίου.

Παρά το γεγονός ότι ο τουρκικός στόλος δεν έπαθε ανεπανόρθωτη καταστροφή, η Τουρκία αναγκάστηκε να αναγνωρίσει οριστικά την ήττα της στη θάλασσα. Ο στόλος της δεν αποτόλμησε να ξαναβγεί στο Αιγαίο και το γεγονός αυτό είναι που μέτρησε στην έκβαση του πολέμου.

Ορισμένοι στρατιωτικοί αναλυτές, θέλησαν να αμφισβητήσουν τα αποτελέσματα των ναυμαχιών της Έλλης και της Λήμνου, επειδή δεν βυθίστηκε ο εχθρικός στόλος ή μερικά πλοία. Τους διαφεύγει όμως ότι η βύθιση του εχθρικού στόλου δεν αποτελούσε αυτοσκοπό. Η αποστολή του στόλου του Αιγαίου ήταν η θαλάσσια κυριαρχία, με σκοπό την υποστήριξη των μεταφορών διά θαλάσσης των ελληνικών και συμμαχικών στρατευμάτων στα μέτωπα και συγχρόνως η απαγόρευση χρησιμοποίησης του Αιγαίου από τον εχθρό. Και ο σκοπός αυτός επιτεύχθηκε απόλυτα με το «κλειδωμά» του τουρκικού στόλου στα Στενά.

Το Αιγαίο έγινε απαγορευμένη θάλασσα για τις τουρκικές νηοπομπές της Ασίας.

Οι μεταφορές ενισχύσεων και εφοδίων, όποτε ήταν δυνατόν, αναγκαστικά γίνονταν με μεγάλη παράκαμψη σιδηροδρομικής, χάνοντας πολύτιμο χρόνο και οι ενισχύσεις έφταναν καταπονημένες μετά από μακρές και εξαντλητικές πορείες.

Οι 400.000 άνδρες που χρησιμοποιήσαν οι Τούρκοι στα ευρωπαϊκά μέτωπα, ήταν αδύνατο να αντιμετωπίσουν τις 670.000 της συμμαχίας, εάν δεν ενισχύονταν από τις πολυάριθμες μερarchίες που είχαν ακινητοποιηθεί στις επαρχίες της Ασίας.

Τα λόγια ενός Τούρκου αιχμαλώτου αξιωματικού επιβεβαιώνουν την άποψη αυτή. «Ό,τι και να λεχθεί, ο πιο σκληρός μας αντίπαλος στον πόλεμο αυτό δεν είναι η Βουλγαρία. Είναι η Ελλάδα, της οποίας ο στρατός μάς πήρε τη Θεσσαλονίκη και τώρα μόλις μάς πήρε τα Ιωάννινα.... Της οποίας ο στόλος μας αφαίρεσε τα νησιά του Αι-

γαίου και κυρίως μας εμπόδισε την διά θαλάσσης μεταφορά από Μικρά Ασία στην Τσατάλτζα 250.000 ανδρών που παραμένουν ακινητοποιημένοι στη Σμύρνη ή τη Συρία από έλλειψη οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου. Αυτός ο ελληνικός στόλος τι αποφασιστικό ρόλο έπαιξε στον πόλεμο! Χωρίς αυτόν θα είμασταν προ πολλού στη Σόφια!.....»

Τον ίδιο αποφασιστικό ρόλο στην έκβαση του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, δέχεται ότι έπαιξε το ελληνικό ναυτικό και ένας αναλυτής των ναυτικών επιχειρήσεων της εποχής. «Το ελληνικό ναυτικό» γράφει, «υπήρξε ένα δυναμικό στοιχείο υποστηρίξεως των συμμαχικών επιχειρήσεων. Η εξέταση των γεγονότων δείχνει ότι αναμφίβολα ο ελληνικός στόλος έπαιξε ένα εξαιρετικά ενεργό και χρησιμότητα ρόλο στο Βαλκανικό πόλεμο, επιδεικνύοντας μεγάλες επιχειρησιακές ικανότητες και αντοχή.

Τα πλοία του, από τα οποία πολλά μικρού εκτοπίσματος, παρέμειναν με αναμμένα πυρά επί διάστημα περισσότερο από τρεις μήνες, κάτω από ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες και είναι έτοιμα να πλεύσουν και πάλι κατά του εχθρού, μόλις αυτός εμφανιστεί. Τελικά ο ελληνικός στόλος παρέμεινε απόλυτος κύριος σε μια θάλασσα η χρησιμοποίηση της οποίας ήταν μεγάλης σημασίας για τον εχθρό του. Προσέφερε στους συμμάχους εξαιρετικές υπηρεσίες, εμποδίζοντας την εμφάνιση μεγάλων ασιατικών μονάδων στις αποφασιστικής σημασίας επιχειρήσεις της Θράκης. Και με τις δυναμικές του ενέργειες άλλαξε ίσως την έκβαση του πολέμου.

Και άλλος ναυτικός, αναλυτής Τούρκος αυτή τη φορά, ο Χασάν Σαμή βέης, ομολογεί:

«... Εάν ο ελληνικός στόλος της Ελλάδος δεν εξεπλήρωνε τον προορισμόν του, ούτε μεταφορά ανδρών εις το μέτωπον, ούτε ο ποικίλος ανεφοδιασμός θα ήτο δυνατός. Εάν ο στόλος της Ελλάδος δεν εξησφάλιζε την κυριαρχίαν του εν τω Αιγαίω, θα ήτο άραγε δυνατή η ραγδαία προέλασις των ελληνικών στρατιών και η εντός τριών εβδομάδων από της κηρύξεως του πολέμου κατάληψις της Θεσσαλονίκης;... Τοιούτον λοιπόν σοβαρώτατο και από πάσης απόψεως ζωτικώτατον ρόλον διεδραμάτισεν ο ελληνικός στόλος κατά τον Βαλκανικόν πόλεμον».

Αφηγείται επίσης ο πλοίαρχος Δούσμανης στο ημερολόγιο του «Αβέρωφ» με ημερομηνία 22 Μαΐου 1913 την άποψη των συμμάχων για το ρόλο του στόλου του Αιγαίου. «Όταν οι Βούλγαροι στρατηγοί Ιβάνωφ και Χεσαψήφ επισκέφθηκαν τον «Αβέρωφ» στη Θεσσαλονίκη είπαν με θαυμασμό: Το πλοίο τούτο έσωσε τους Βαλκανικούς λαούς και τη Βουλγαρία». Και παρακάτω συνεχίζει ο Δούσμανης. «Αλλά και οι Τούρκοι δημοσιογράφοι, οι ελθόντες εδώ κατά την επίσκεψιν της τουρκικής μοίρας (1936) έλεγαν προκειμένου περί του «Αβέρωφ». Ιδού το πλοίον όπερ έδωσε την νίκην εις τους Βαλκανικούς τω 1912-1913».

Ο στόλος του Αιγαίου υπήρξε από τους σημαντικότερους συντελεστές της επιτυχίας και της νίκης κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, ιδίως και κυριότατα κατά τον πρώτο Βαλκανικό πόλεμο, όπου έφερε με απόλυτη επιτυχία εις πέρας το έργο που του είχε αναθέσει η Ελλάδα και οι υπόλοιποι σύμμαχοι. Έργο βαρύ και επίπονο. Έργο που απαιτούσε μεγάλη αυτοθυσία, πολλή καρτερικότητα, ασίγαστο πείσμα και γενναία καρδιά.

Εκεί στο Αιγαίο το 1912-1913 αστραποβόλησε και πάλι η αιώνια δόξα της Ελλάδας.

Το ναυτικό ξεδίπλωσε όλες τις αρετές που συνοδεύουν τους Έλληνες στην μακραίωνη ιστορία τους: ναυτική ικανότητα, γενναιότητα, μεγαλοσύνη, βαθιά πίστη στην ελευθερία, φιλοπατρία.

Δεν θα ήταν υπερβολή αν λεχθεί ότι ο στόλος του Αιγαίου άλλαξε την πορεία της ιστορίας των Βαλκανικών λαών.

Οι μεγάλες στιγμές της ναυτικής ιστορίας ενός έθνους σηματοδεύονται από ναύτες και καράβια που δημιουργούν τους θρύλους και τις παραδόσεις των λαών. «Αβέρωφ» - Κουντουριώτης, «Κατσώνης», - Λάσκος, «Παπανικολής» - Ιατριδής, «Βασίλισσα Όλγα» - Μπλέσσας, «Αδριάς» - Τούμπας. Έτσι χτίζεται η ιστορία ενός λαού.

Οι ναυμάχοι του Αιγαίου το 1912 - 1913, δημιούργησαν το νεότερο ελληνικό θρύλο. Οι φλογερές ψυχές «αιώνια θα πνέουν στα πέλαγα απάνω τα ελληνικά», όπως γράφει και ο ποιητής.

Αιώνια τιμή και δόξα τούς ανήκει.